

Performatieve etnografie

Johannes Fabian, *Power and Performance: Ethnographic Explorations through Proverbial Wisdom in Shaba, Zaire*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1990, 332 p.

Met de publicatie van *Anthropology as Cultural Critique* (1986) door George Marcus en Michael Fischer werd een breed publiek gewezen op het (voort)bestaan van een 'kritische traditie' in de antropologie.

De auteurs sneden thema's aan die onder andere voortkwamen uit reflectie op de verhouding van de discipline tot het kolonialisme en de eigen maatschappij, en uit een toenadering van antropologie tot *literary criticism*. Er werd gepoogd om de antropologie te plaatsen binnen een maatschappelijk krachtenveld, en in het verlengde daarvan om haar genres van representatie te bestuderen.

Kritische reflectie op de antropologische praktijk kreeg in de jaren zestig vorm in de zogenaamde bekentenisliteratuur, waarvan Elenore Bowen's *Return to Laughter* (1964) het prototype werd. Op het hoogtepunt van de academische radicalisering redigeerde Dell Hymes *Reinventing Anthropology* (1969), waarin auteurs als Bob Scholte hun licht lieten schijnen over wat zij beschouwden als een noodzakelijke, ethische en epistemologische omwenteling in de discipline. Talal Asad's verzameling van kritische auteurs in *Anthropology and the Colonial Encounter* (1973) tenslotte, bracht een harde klap toe aan de disciplinaire praktijk van voor de jaren zestig, waarover hij beweerde dat ze naadloos paste in de doelstellingen van koloniale overheersing.

Het werk van Johannes Fabian staat in deze traditie, en ten dele staat het er aan de basis van. Vanaf het begin van de jaren zeventig tot op heden loopt door zijn werk als een rode draad de reflexieve analyse van het bedrijven van antropologie, en de poging om nauwgezet te beschrijven hoe antropologische kennis tot stand komt. Zijn project verschilt ondermeer met dat van anderen door het geringe belang dat hij wil toekennen aan ethische overwegingen.

In *Time and the Work of Anthropology* (1991) is zijn twintigjarige ontwikkeling essay voor essay te volgen. Eén fundamentele ervaring komt

steeds terug: het dissertatie-onderzoek medio jaren zestig bij de uit een katholieke context afkomstige *Jamaa*-beweging in Zaire. Gewapend met Weberiaans-Parsoniaanse noties over de universele werking van charisma als een bron van sociale verandering, stuitte hij op de weerbarstige eigenheid van deze beweging. Die liet zich niet eenvoudigweg representeren door een analyse van bijvoorbeeld rituelen, die er nauwelijks waren, of formele organisatie, die opvallend afwezig was.

De *Jamaa*-leden hielden zich vooral bezig met het bespreken van termen, begrippen en genres, en naarmate Fabian meer in die besprekingen werd betrokken, kreeg hij een betere toegang tot hun betekeniswereld en haar produktie. Kennis daarvan, concludeerde Fabian, is niet afhankelijk van externe activiteiten of structuren, maar van taal.

Maar de 'wending tot taal' - in de Verenigde Staten in die tijd bijvoorbeeld tot uiting komend in *Ethnoscience*, een oefening in conceptclassificatie, en *The Ethnography of Speaking*, die zich bezighield met de mediëring van taal in genres en situaties van communicatie - was slechts een eerste stap.

Fabian's meer radicale daad betrof de opschorting van etnografie - hij schreef niet de gebruikelijke monografie - ten gunste van epistemologische reflectie. In zijn Zairese onderzoekservaring was hem duidelijk geworden dat het deductief-hypothetische model op losse schroeven stond. Maar, dat geconstateerd hebbend, deed zich de vraag voor hoe de notie van objectiviteit opnieuw betekenis kon worden verschaft. Welke waren de grondslagen van antropologische kennis?

Voor Fabian waren die grondslagen niet de logische consistentie van een theorie, zoals die van Weber over charisma. Maar evenmin het 'voorhanden zijn' van bijvoorbeeld de 'taaldata' die hij bij de *Jamaa* verzamelde. Objectiviteit van antropologische kennis lag besloten in de fundering, het een grond geven, van intersubjectiviteit. Het een grond geven van intersubjectiviteit staat gelijk aan het binnentreden van een context van communicatieve interactie, door het medium dat die context zowel representeert als constitueert: taal (1991 (b), 9, 12). Het inzicht dat taal een tweeledige werking heeft; zowel een constitutieve, articulerende als een representatieve, classificatorische (voor zowel culturele ervaring als kennis daarvan), kwam terug in een reeks van essays als *Taxonomy and ideology* (1975) en *Rule and process* (1979).

Eind jaren zeventig verschoof het zwaartepunt van Fabian's theoretische aandacht van veldwerk naar etnografie. In de monografie *Time and the Other* (1983) werd een fundamentele kritiek geformuleerd op 'allochronisme': de representatie in een tijdloos perspectief van (vaak gedurende veldwerk verkregen) informatie, die zijn basis heeft in intersubjec-

tiviteit en gedeelde tijd. Het retorische middel van 'afstand nemen' functioneert in een reeks van dichotomieën die de onderzoeker losmaken van de onderzochten, hem als een subject positioneren en hen als object, hier theorieën en methoden neerzetten en daar feiten, en veldwerk isoleren van etnografie. Dat allochronisme en andere strategieën van 'othering' in laatste instantie leiden tot de 'afwezigheid' van het gerepresenteerde in etnografie, is later in het essay *Presence and representation* (1990) beargumenteerd.

Dit soort ideeën, ontstaan tegen de achtergrond van de dominante praktijk van formele systeemanalyse, is in de antropologie inmiddels gemeengoed geworden.

Power and Performance (1990), geschreven vanuit die riante situatie, neemt ten dele afscheid van eerdere inzichten. Zowel de epistemologie van het veldwerk en de etnografie als dat wat etnografie representeert, vinden er in de overkoepelende notie van 'performance' een nieuwe plaats en betekenis. De rijkdom en de pluriformiteit van de tekst (op de achterflap gepresenteerd als *an experiment in ethnographic writing*) maken vele besprekingen mogelijk.

Het project begint met wat Fabian een 'ontdekking' noemt. In 1985 en 1986 doet hij veldwerk in Shaba, Zaïre, en vangt ergens het gezegde *le pouvoir se mange entier* op. Verschillende rondvragen geven geen eensluidend uitsluitsel over de betekenis. Zeker is het geen deel van een cultureel repertoire dat eenvoudig kan worden gedestilleerd uit spraak. Fabian legt de vraag ook voor aan de *Troupe Théâtrale Mufwankolo*, waarmee hij in contact staat. Meteen ontstaat een discussie waarin de verschillende acteurs de meest uiteenlopende interpretaties geven, en de uitkomst ervan is dat de groep besluit een stuk op te voeren met als titel en thema *le pouvoir se mange entier*. In zijn dagboek (de haken zijn een latere redactionele ingreep) noteert Fabian:

... I simply cannot take in anymore information. Whatever else happened [on that afternoon], here is a 'new ethnography' - the ethnographer's interpretive idea [to use the dictum as a key to cultural conceptions of power] is taken up, collectively discussed, cast into a play, tested on a public, etc., all this [starting] from a chicken gizzard in Kolwezi (1990, 4).

Hier wordt de gangbare procedure van antropologisch onderzoek omgedraaid. De antropoloog die erop uit is om 'informatie' te vergaren, met de connotatie van duurzaamheid, provoceert een *performance*, iets dat een bestaansmogelijkheid heeft in intersubjectiviteit en dat ter plekke

ontstaat. De epistemologie van veldwerk en etnografie kan niet blijven stilstaan bij intersubjectiviteit, als daarin niet ook het element van creatie wordt gerepresenteerd (zie 1990, 5-6).

In een analogie met zijn project roept Fabian elders Victor Turner aan (1990, 7), die de rol van de veldwerker, hoewel op een meer traditionele wijze, omschreef als die van 'etnodramaturg'. Fabian beschrijft het project als de wending 'van informatieve naar performatieve etnografie'.

De overige delen van het boek vertellen de geschiedenis van de samenstelling van de groep, de ontwikkeling van scripten, plots, eerste *try-outs*, en een tenslotte door televisiecamera's geregistreerde opvoering. Het grootste deel van het boek wordt in beslag genomen door de schriftelijke neerslag van *le pouvoir se mange entier*, als een opgevoerd toneelstuk (1990, hst. 7-13). Fabian heeft de orale teksten op band vastgelegd, en een wezenlijk deel van het werk in deze etnografie bestaat uit de vertaalslag, en haar legitimering, van de *performance*, via de band, naar het geschreven woord.

De illusie dat deze teksten de nieuwe harde gegevens voor de antropologie zouden kunnen zijn, valt in duigen wanneer de afstand en de vervorming van het gerepresenteerde ten opzichte van de representatie zichtbaar wordt. Terwijl tussen media al geen isomorfe representatie mogelijk is, wordt het project nog bemoeilijkt door de vele momenten van interpretatie die zich voordoen: de transformatie van het vloeiende woord in afgebakende zinnen, het aanbrengen van leestekens, tekens die volume en gesticulering representeren, etc. (zie 1990, hst. 5). Fabian's elegante uitweg is om de resulterende etnografische teksten op te vatten als 'protocollen' van opvoeringen (1990, 90), waarbij een uiteindelijke legitimatie wordt gevonden in het dictum: '*ethnographies are questionable representations unless they show their own genesis*' (xiv).

In zekere zin complementeert *Power and Performance* een cirkelbeweging. Waar epistemologische confrontatie in de jaren zeventig leidde tot een opschorting van etnografie, en het in 1991 uitgegeven *History from Below* een tekst is waarin een historisch document, haar interpretatie en epistemologische reflectie daarover in strikt gescheiden secties werden gepresenteerd, daar wint etnografie het in *Power and Performance*. Het verhaal heeft een literair, dat wil zeggen auctoriaal vertelersperspectief, en reflectie is geïntegreerd in de onmiddellijke context van etnografische details.

Op drie punten heb ik twijfel over Fabian's (nieuwe) project. Het eerste punt betreft de reikwijdte van het begrip *performance*. Hoewel Fabian in aanvankelijke reflecties meldt: 'not everything that is crucial to culture

and to knowledge about culture is performance' (1990, 13), heeft 'opvoering' in de rest van het werk een exclusieve betekenis ten opzichte van 'informatieve' benaderingen. Wat het boek bij uitstek een *thick description* maakt - het samenvallen van een 'opvoering' in de letterlijke zin met 'opvoering' als een epistemologische metafoor die veldwerk beschrijft - beperkt ook de reikwijdte ervan als een algemene bijdrage aan de antropologie.

Opgetwijfeld zullen veel antropologen 'performatieve' aspecten moeten onderkennen in hun veldwerk en in etnografie, maar vermoedelijk zal het performatieve slechts in weinig gevallen het 'informatieve' (kunnen) vervangen.

Het tweede punt betreft ethiek. Hoewel Fabian zich vanaf de vroege essays meerdere malen uitspreekt voor epistemologische kritiek waar anderen zich verliezen in morele aanklachten, is de verhouding tussen de twee antropologische mogelijkheden ambigu. Zo leest men in het nawoord van *Power and Performance*: 'Even though it is about power, there is nothing in this performative ethnography that could be pinned down as a position for or against the powers that be' (1990, 263). Maar eerder, in het hoofdstuk dat als voorwoord fungeert, spreekt hij uit: 'Western imperialism is all the more pervasive and powerful for having become an absentee regime of organizations that remain anonymous to the ruled' (1990, 19). En in de slotzin staat: 'Zairean folk know that their lot has been to be the victims of power...' (1990, 287).

Meer in het algemeen hangen begrippen als 'bourgeois', 'ongelijkheid' en 'onderdrukking' als een metafysische sluier boven het project van de kritische antropologie, dat tegelijkertijd een ultieme transparantie nastreeft. Dit probleem werd in 1991 door Fabian in het artikel *Dilemmas of critical anthropology* niet gesignaleerd.

Het derde punt, in het verlengde hiervan, is de ontologisering van 'het Westen'. Sinds de publikatie van Edward Said's *Orientalism* (1979) is de kritische antropologie versterkt met een analyse die collectieve beelden (in 'het Westen') van collectieve anderen (in 'het Oosten') deconstrueert. Maar het residu van Said's analyse is een verbeelde geografie van 'het Westen', de representatie van een a-historische entiteit die door niet-plaatsgebonden principes wordt gereguleerd. Uit kritisch-antropologische beschouwingen doemt die verbeelde geografie met regelmaat op; het thuisland van de 'bourgeois', wier cultuur kan worden beschreven in termen van hun 'ongelijkheid' en 'onderdrukking' van de 'perifere rest'. In deze beeldvorming van 'het Westen' toont de kritische antropologie een opmerkelijk gebrek aan reflexiviteit.

Het zou vermoedelijk een misvatting zijn om Fabian's werk op te vatten als een relativistisch, laat staan een post-modern project. De post-moderne traditie, in de antropologie een vertakking van het kritische programma, wordt door Fabian onder meer verweten niet in de realiteit te zijn geworteld (1990, 20).

Vooraf uit *Power and Performance* spreekt een passie voor etnografisch detail als de hoeksteen van analyse. Die passie geldt ook nog onverminderd het zichtbaar maken van de productie van antropologische kennis. In het veldwerk - de ontmoetingen, het overleg, de *try-outs* - en in het schrijven - de transliteratie en alle bijkomende epistemologische overwegingen - , kortom: in het proces van *writing up and writing down* dat deze etnografie heeft gemaakt.

Matthijs van den Bos

Literatuur

- Asad, Talal (ed.), *Anthropology and the Colonial Encounter*. New York: Humanities Press, 1973
- Bowen, Elenore, [Laura Bohannan], *Return to Laughter*. New York: Doubleday, 1964.
- Fabian, Johannes, *Time and the Other. How Anthropology Makes its Object*. New York: Columbia University Press, 1983.
- Fabian, Johannes, *Power and Performance. Ethnographic Explorations Through Proverbial Wisdom and Theater in Shaba, Zaire*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1990.
- Fabian, Johannes, 'Dilemmas of Critical Anthropology', In: L. Nencel en P. Pels (eds.), *Constructing Knowledge. Authority and Critique in Social Science*. London: SAGE Publications, 1991 (a).
- Fabian, Johannes, *History from Below: The 'Vocabulary of Elisabethville' by André Yav. Texts, Translation and Interpretive Essay*. Amsterdam: John Benjamins, 1991 (b).
- Fabian, Johannes, *Time and the Work of Anthropology. Critical Essays 1971-1991*. Chur: Harwood, 1991 (c).
- Hymes, Dell (ed.), *Reinventing Anthropology*. New York: Pantheon Books, 1969.
- Marcus, George & Michael Fischer, *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago: The University of Chicago Press, 1986.
- Said, Edward, *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*. Harmondsworth: Penguin, 1978.